

НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ: СОЦИОЛОГИЈА
СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ: РАЗРЕДНА НАСТАВА - ПРВА ГОДИНА
ПРЕДАВАЊЕ ПО РАСПОРЕДУ: ПОНЕДЕЉАК, 23.03.2020.
ВРЕМЕ: 10,30-13,00
НАСТАВНИК: Проф. др Јован Базић

26. Појам и димензије људске репродукције

Људска репродукција је темељ друштвеног живота људи и друштва, оквира у коме они живе. Без репродукције људи немогуће је постојање људске врсте, нити људског друштва. Поред тога што је предуслов постојања друштва, људска репродукција утиче готово на све процесе који се у друштву одвијају, посебно на економске процесе. Природни прираштај становништва, као резултанта стопе наталитета и морталитета, битно утиче на економски живот сваког друштва и његову животну снагу у целини. Људска репродукција, као јединствени процес рађања и одгајања деце, обухвата три међусобно повезане димензије: биолошку, психолошку и друштвену.

Биолошка димензија људске репродукције у многоме је слична обнављању живота других живих врста, особито сисара. Она обухвата полно спајање живих бића из кога настаје ново живо створење. Међутим, поред ове битне сличности, постоје и значајне разлике између биолошке репродукције човека и других живих бића, па чак и оних која су најближа човеку. Те разлике се "очитују не толико у манифестацијама репродукције, већ у унутрашњим својствима, и тзв. биолошком коду који одваја људе од свих живих бића и чини њихову биолошку страну специфичним. У генетској структури људске биологије садржани су потенцијали развоја у једино могуће људско биће са особинама које се даље развијају у друштву".¹ Наиме, у генетској структури човека садржан је кључни утицај друштва. Оно је шифрант који у биолошки код уписује потенцијале који ће се касније развити у способности за: споразумевање и симболичку комуникацију, стицање сазнања и учења, примену сазнања у животу и пракси, прилагођавање заједници и за контакте са њом.

Поред биолошке димензије људска репродукција, за разлику од репродукције других живих бића, садржи и психолошку димензију. Она није само инстинктивна, као што је то случај код других живих бића, већ се заснива на свести и емоцијама људи. У полне односе људи ступају вођени, не само нагонима него свешћу и осећањима према партнеру и породу који настаје као резултат тог односа. Иако су полни односи предуслов за рађање људи, рађање деце је у великој мери и израз жеља и мотива људи. Одлука о породу, односно да ли ће или не из полних веза проистећи потомци, зависи од жеље и мотива партнера да се има потомство. Мотивација има још израженију улогу након рођења детета. Да би се створио човек није довољно само биолошко рађање детета, већ је неопходно његово гајење којим се тек довршава људска репродукција.

Поред биолошке и психолошке димензије, људска репродукција има и друштвену димензију. Она није стихијски већ организован процес, контролисан од стране друштвене заједнице. Мада је рађање људи, кроз ступање у полне односе, увек индивидуалан биопсихолошки чин заснован на вољи и мотивима партнера, друштво је одувек постављало

¹ М. Печујлић; В. Милић, *Социологија*, Београд 1994, стр. 87.

оквир тим односима, ограничавало их и регулисало одговарајућим прописима, према својим потребама. Основне друштвене институције које регулишу полне односе, рађање и одгој деце јесу брак и породица.

27. Брак

Људска репродукција започиње полним односима између лица различитих полова. Друштвена заједница је, као што смо већ истакли, ради свог опстанка, одувек на одговарајући начин регулисала полно општење међу људима. Брак је установа, односно трајно установљен начин на који друштво, одговарајућим нормама и правилима, регулише полне везе и односе међу људима. У различитим историјским епохама и различитим културама, полни односи су различито регулисани, јер су норме којима су прописивани, биле различите по свом садржају и пореклу. Полни, односно брачни односи регулишу се различитим друштвеним нормама, почев од обичајних и моралних, до религијских и правних.

Током развоја људског друштва постојали су и још увек постоје различити конкретни облици брака. Сви ти историјски облици могу се свести на два основна типа: полигамијски (групни брак) и моногамијски брак. Полигамни, групни брак у коме су друштвено допуштени полни односи више мушкараца и жена, везан је за епоху дивљаштва и варварства а моногами брак за епоху цивилизације. Према Моргану и Енгелсу,² полигами брак је током еволуције људског рода имао различите облике, то су: промискуитет, крвносроднички брак, брак пуналуа и брак парова - синдјазмички брак. Теренска етнологска и антрополошка истраживања оповргла су њихову хипотезу и постојању промискуитета, стања потпуно нерегулисаних полних односа, али су потврдила постојање осталих облика полигамног брака.

Први и најстарији облик групног брака је, дакле, крвносроднички брак. То је групни брак ендогомог карактера, јер се полни односи одржавају унутар рода, између рођене браће и њихових сестара. Полни односи између родитеља и деце у овом облику брака били су забрањени. Еволуцијом људског рода, на преласку из дивљаштва у варварство, групни брак је попримио егзогами карактер, јер је уведена потпуна забрана полног општења унутар рода. У овом облику групног брака, који се назива "брак пуналуа", браћа и сестре једног рода одржавају полне односе са браћом и сестрама другог рода. Прелазни облик између групног полигамног и моногамног брака, који је доминирао у прелазном раздобљу између дивљаштва и варварства, јесте брак парова или тзв. "синдјазмични брак". Он настаје када унутар полигамних односа долази до спаривања, односно до полног и емотивног везивања једног мушкарца и једне жене. Међутим, та веза није била трајна и друштвено посебно обавезујућа, лако се раскидала, а партнери су повремено ступали у полигамне односе.

Када је људски род закорачио у епоху цивилизације из брака парова настао је моногамијски брак. За разлику од брака парова, он представља трајну и чврсту полну, емотивну и друштвену везу између једног мушкарца и једне жене, која је правно уређена и призната. Моногамни брак је све до почетка XX века био неприкосновена друштвена институција у оквиру које се обављала људска репродукција, и из које је израстала породица као основна ћелија друштва и друштвеног живота људи. Међутим, након тога, нарочито после Другог светског рата, моногами брак се сусреће са великим изазовом. Пре свега, све

² Видети опширније: Ф. Енгелс, *Порекло породице, државе и приватне својине*, Београд 1967.

је већи број бракова који се растурају, нарочито у високо развијеним западним друштвима. Распад брака одвија се кроз различите форме, почев од развода као законског прекида брака, раставе супружника који су у браку, али су физички раздвојени и не живе заједно, до тзв. "празног брака" у коме супружници живе заједно, али брак постоји само на папиру. Сва три облика распада брака су у порасту, док је истовремено број склопљених бракова у опадању у свим развијеним друштвима, посебно у западноевропским. У периоду од 1960. до 1994. године, у свим земљама Европске уније број склопљених бракова на хиљаду становника значајно је опао. Највећи пад је забележен у Немачкој (са близу 10 у 1960. пао је на око 5 склопљених бракова у 1994), затим у Шведској (са близу 7 пао је на 4) и Француској са 7 пао је на 4,5, а најмањи у Португалији (са 8 пао је на 7), и Данској (са 8 пао је близу 7).³

Поред пораста броја распаднутих бракова и смањења броја склопљених бракова, моногамијски брак је данас суочен још са једним изазовом. То су тзв. алтернативни бракови - кохабитација и "геј бракови". Кохабитација, ванбрачна заједница у којој партнери живе заједно иако нису законски венчани, веома је раширена у већини западноевропских друштава, а све је присутнија и у другим друштвима. Процент неударних жена у Британији које се одлучују на кохабитацију, у старосној скупини од 18 до 49 година, у периоду од 1981. до 1996. удвостручен је, повећао се са 12,5 на 25 одсто. Истовремено, просечно трајање кохабитације се продужило с 18 месеци у 1979. години на 28 месеци 1993/94. године.⁴

Хомосексуални и лезбејски, полни и емотивни односи били су присутни током читаве историје људскога рода. Друштвена заједница их је прећутно толерисала, али их је третирала као противприродно и девијантно понашање. Међутим, у последњих неколико деценија у западним друштвима однос друштвене заједнице према таквим понашањима радикално се променио. Не само да се повећао праг толеранције према хомосексуалним и лезбејским везама, него се те везе више не третирају као противприродне и друштвено-девијантне, већ се сматрају друштвено прихватљивим. Сматра се да су оне израз слободног сексуалног избора појединаца, које слободно и демократско друштво мора да поштује. Као резултат тако промењеног односа друштва према хомосексуализму настају тзв. "геј бракови" који имају друштвени, а у неким земљама (Холандија и Канада) и правни легитимитет - законски су признати.

Ове изазове са којима се данас суочава моногамни брак социолози различито тумаче, зависно од својих теоријских опредељења. Социолози традиционалне оријентације сматрају да се савремено друштво напуштањем проверених, традиционалних друштвених вредности и моралних норми, суочава са дубоком кризом, чији је највидљивији израз дезинтеграција моногамог брака и, на њему засноване, моногаме породице. Насупрот њима, социолози ортодоксне марксистичке и радикалне феминистичке оријентације сматрају да ове промене воде нестанку моногамог брака као институције, која према марксистима одржава капитализам и класну експлоатацију, а према радикалним феминисткињама ропство и експлоатацију жена од стране мушкараца.

Социолози постмодернистичке оријентације различито гледају на савремена кретања у брачним и полним односима. Либерално оријентисани социолози, попут Е. Гиденса, виде та кретања као израз нове рефлексивности човека у посмодерно доба.⁵ Та

³ L. Hantrais; M. Letablier, *Families and Family Policies in Europe*, London 1996. str. 17.

⁴ M. Haralambos; M. Holborn, *Sociologija*, Zagreb 2002, стр. 564-565.

⁵ Видети опширније: A. Giddens, *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and eroticism in modern societies*, Cambridge 1992.

рефлексивност, изражена кроз нову сексуалност, тзв. "*plastic sexuality*" ослобођену сваке асоцијације с рађањем деце и нову "*конфлуентну љубав*", усмерену ка трагању за потпуном везом међу партнерима независно од њиховог пола, води сматра Гиденс самоостварењу и самореализацији човека. Појединци модерног доба, ослобођени традиционалних стега, постају према Гидинсу, у интимном животу све више онаквим какви желе да буду. Савремена кретања у брачним, полним и емотивним односима су, управо израз те жеље. Критички оријентисани посмодернисти, као Урлих Бек и Елен Бек - Герхајм, изазове са којима се брак суочава у савременом друштву виде као "љубавно лудило хаоса".⁶ По њима су све учесталији разводи брака и њихово поновно склапање, кохабитација партнера, "геј бракови" и други облици ванбрачних полних и емотивних веза, потрага отуђених појединаца посмодерног доба за унутрашњим испуњењем односно за љубављу као насушном фундаменталном, потребом човека. У модерном, индивидуалистичком добу, ова потреба човека суочава се са потребом појединаца за њиховим индивидуалним постигнућем у друштву. Стога У. Бек и Е. Бек Герхајм песимистички закључују да ће се те две паралелне линије у животу модерног човека можда спојити у далекој будућности, можда и неће. То не можемо знати.

28. Породица

Породица настаје заснивањем одговарајућег облика брака између мушкараца и жена у којем се рађају деца. Као и брак, и породица је током историје имала различите облике, који су зависили од облика брака, начина производње, социјалне структуре друштва и његовог културног обрасца, посебно религије, обичаја и морала. Међутим, независно од конкретних облика, породица као друштвена група и институција има нека општа обележја, односно карактеристике, које су мање-више заједничке за све њене облике. Најзначајније се везују за њену заснованост на: 1) друштвено санкционисаним или непризнатим биолошким везама (сексуални односи и биолошка репродукција људи); 2) биосоцијалним везама (односи сродства); 3) психосоцијалним везама (социјализација личности) и 4) на економским везама (обављање одређених економских делатности и функције).⁷

Биолошки карактер породице је једно од њених основних обележја. Оно обухвата два међусобно повезана, али и различита процеса у којима се прожимају биолошки, психолошки и друштвени елементи. Ради се о задовољавају полних нагона и емотивних потреба људи, рађању и подизању деце. "Иако се полни односи не обављају искључиво у оквиру породице, већ понекад изван и независно од ње, ипак су брак и породица најчешћи институционални оквири задовољавања полних потреба људи. Исто тако, иако рађање људи није увек везано за породицу, ипак се репродукција људске врсте, барем у досадашњем периоду историјског развоја највећим делом обављала у породици: деца се или рађају у породици или породица настаје њиховим рођењем".⁸

Једно од универзалних обележја породице јесте да она представља биосоцијалну заједницу. Сваки историјски облик породице темељи се на широј или ужој мрежи различитих сродничких односа. Најважнији сроднички однос јесте крвно сродство или природно, биолошко сродство, које се у различитим друштвима различито тумачи и

⁶ Видети: U. Beck; E. Beck - Gernsheim, *The Normal Chaos of Love*, Cambridge, London 1995.

⁷ М. Младеновић, *Увод у социологију породице*, Београд 1969, стр. 11-17.

⁸ М. Митровић; М. Трипковић; Д. Коковић, *Социологија*, Нови Сад 1993, стр. 157.

уважава - као матрилинеарно, патрилинеарно и билинеарно. Патрилинеарно сродство се рачуна по оцу, матрилинеарно по мајци и билинеарно и по оцу и по мајци. Поред крвног сродства, породица је средиште око кога се уобличавају и други облици сродства: тазбинско, које настаје женидбом односно удајом; адоптивно, које настаје адопцијом, односно усвајањем и признавањем лица изван круга крвних сродника за члана породице и духовно сродство, које настаје као резултат дубоких и снажних духовних веза између чланова двеју породица, а изражава се као кумство, побратимство, сестринство и др.

Породица није само биосоцијална него је и психосоцијална заједница људи. У њеним оквирима одвијају се комплексни и разноврсни психосоцијални процеси, који су од посебног значаја за живот људи. Пре свега, у породици се, у току раног детињства, одвија највећи део тзв. примарне социјализације, која има кључну улогу у усвајању културе одређеног друштва и формирању човекове личности. Т. Парсонс сматра да је породица својеврсна фабрика "која производи људске личности" јер примарна социјализација, преко које се личност формира, захтева контекст који пружа топлину, сигурност и узајамну подршку. Тај контекст не може да пружи ни једна друштвена група и институција осим породице.

Поред формирања личности у раном детињству, породица, по мишљењу Парсонса, има кључну улогу и у стабилизацији личности одраслих. Након што се формира, свака личност мора сачувати стабилност, а ту стабилност најбоље је обезбеђује породица. Интензивна међусобна емотивна повезаност и солидарност између супружника, њих и деце, као и између деце, а у традиционалној породици и са широм родбином, даје сваком члану породице психолошку и друштвену стабилност.⁹ Имајући ово у виду многи социолози, посебно они функционалистичке оријентације, сматрају да је психосоцијална функција породице, која се огледа у социјализацији и стабилизацији личности појединца, њено фундаментално и универзално обележје. Међутим, велики број социолога интеракционалистичке и феминистичке оријентације тврди да функционалисти идеализују породицу, стварајући нереалну слику добро прилагођене деце и супружника пуних међусобног разумевања, која често има мало заједничких тачака са стварношћу.

Породица је и друштвено-економска заједница, јер је током историје обављала разноврсне и променљиве економске функције, у зависности од историјског типа друштва. У ранијим, неразвијеним друштвима, породица је била главна економска група, у оквиру које је обављана производња, расподела и потрошња добара. У савременим високоразвијеним друштвима производна функција породице се битно редукује, задржава се у већој мери код ситних сопственика (сељака, занатлије и трговаца), јер чланови породице у модерном друштву своје радне делатности обављају изван породице у разноврсним друштвеним институцијама. Економска функција породице у већини савремених друштава углавном се своди на потрошачку функцију.

Породица је, као што је већ речено, током историје имала различите облике. Ако се посматра њен развитак од најранијих времена до данас, јасно се уочава да је она у почетку била изједначена са родом односно кланом. Породица је тада била исто што и друштво, јер је род представљао глобално самодовољно друштво. Током историјског развоја, са поделом рада, променом облика брака, раслојавањем друштва и променама у култури друштва, породица се све више издвајала из друштва, односно из друштвене организације, истичући блиске крвне и рођачке везе, да би се у модерно доба појавила у брачном облику са ужим породичним кругом кога чине рођена и/или усвојена деца.

⁹ T. Parsons, *The Social structure of the Family*, u p.n. Ansen (ur Family) New York 1959.

Следећи резултате Диркемових истраживања елементарних облика породичног живота, као основне типове породице који су се јављали током читаве историје, могу се издвојити: тотемски клан, велика породица или здружена породица, патријархална породица и савремена, брачна односно нуклеарна породица.

Тотемски клан је најстарији облик породице који је постојао у архаичним, првобитним друштвима, а сусреће се и данас у нешто измењенијем облику код неких аустралијских племена. Овај облик породице темељи се на различитим облицима полигамијског брака. Осим полигамијског брака, оно по чему се тотемски клан препознаје јесте и заједничко име које носе сви чланови клана. "Клан представља праву "супстанцију" заједнице јер представља заједничку крв, заједнички живот, заједничку душу или ману и заједничко потомство. Име припада, у ствари кланском предку од којег сви остали потичу".¹⁰ У тотемском клану потомство се рачуна по материнској линији, што не значи да у њему влада матријархат, јер у већини случајева мушкарци владају родом односно племеном. Сродство се не одређује по крвном сродству, него по правилу егзогамије, које важи подједнако за све чланове клана.

Велика породица настаје са распадом родовског друштва и полигамног брака. Она је постојала код свих индоевропских народа, а веома дуго се задржала код Словена. Код Срба је постојала све до почетка XX века и позната је у социолошкој литератури као српска породична задруга. Велика породица, иако се заснива на моногамном браку, у многоме личи на тотемски клан, по томе што сви чланови носе исто име, што су сви чланови једне генерације братски удружени према заједничком претку. Предак у великој породици заузима значајно место као патријарх и његов значај се преноси на најстаријег члана породице, који руководи свим пословима породице и заједничком имовином. У великој породици не постоји институција наследства, јер је она вечна па се једино поједине породице унутар ње само обнављају.

Чланови велике породице, која може бројати и до стотину душа, станују у великој кући која је просторно расподељена за поједине породице, али њен целокупан рад и живот има колективни карактер. Потомство се у великој породици рачуна трилатерално: по оцу, по мајци или заједно и по оцу и по мајци. Од начина како се рачуна потомство зависи и статус блиских рођака, пре свега ујака. У великој породици где се потомство рачуна по материнској линији, као на пример код северноамеричких Индијанаца или Малајаца, ујак односно брат од мајке има веће право од оца. Он је прави заштитник деце и стара се о њиховом одгоју. Насупрот томе, у великој породици где се потомство рачуна по очевој линији, као што је то случај код Јужних Словена, породица готово у свему има више патријархални карактер.

Иако се велика породица углавном темељи на моногамији, постоје и полигамијски изузеци у облику полигимије - кад један мушкарац има више жена и полиандрије - када једна жена има више мушкараца. На Тибету, на пример, једна жена може да се уда за више мужева који је деле и поковају јој се.

Патријархална породица је слична великој породици, али се од ње значајно разликује. У њој највећи ауторитет, како морални тако и законски, има отац породице - *pater familias*. Он има право да призна дете као своје код рођења или не, да отера жену, да ожени сина или уда кћер, да ослобађа робове и усваја нове чланове. Отац породице је власник читаве имовине, жена и деца не поседују ништа, чак и мираз жене припада њему. И син се налази у истом положају: све што привреди припада оцу. Отац је и носилац службене власти

¹⁰ R. Supek, *Sociologija*, Zagreb, str. 109.

у породици, он може кажњавати и располагати животом и смрћу својих чланова. Жене се у патријархалној породици сматране мање вредним бићима. Муж је у часу смрти имао право да жени одреди татора, жена није имала права на развод, па чак и када је била удовица није могла бити слободна. Једине слободне жене биле су хетере - јавне љубавнице.¹¹

Патријархална породица у најчистијем облику постојала је код старих Римљана, али је у мање или више модификованом облику постојала у грчким градовима, и на Блиском и Далеком истоку. Код Словена она се јављала у хибридном облику са великом породицом. Савремена породица настала је из велике, односно патријархалне породице, након грађанских револуција, а своју коначну физиономију добила је у току индустријализације и урбанизације које су жену све више извлачиле из куће и увлачиле у рад изван ње, у привредне и јавне службе. Велику улогу у трансформацији патријархалне породице у модерну породицу одиграо је и процес секуларизације, смањење улоге религије и цркве у животу људи. Савремену породицу која се различито назива, почев од брачне заједнице, преко нуклеарне породице, до инокосне индивидуалне породице, чине брачни пар и њихова рођена и/или усвојена деца. Осим смањења броја чланова, савремену породицу карактерише и равноправност брачних партнера као и широки индивидуализам њених чланова. Отац, односно муж престаје да буде патријархални господар породице и постаје само њен члан. Томе је веома много допринело Грађанско право које је браку дало карактер слободног уговора између две стране, које слободно располажу својом вољом и својим избором, па стога имају права да га раскину. Према грађанском праву, не само муж већ и жена може поседовати породичну имовину, а исто тако и деца могу бити поседници неке имовине којом располаже породица, јер је "приватно власништво" неотуђиво и "природно право" сваког појединца. У случају развода брака жени припада онај део имовине који је унела у брак. За разлику од патријархалне породице, у савременој породици отац нема више неограничена права да располаже децом и да их кажњава, већ је за одгој деце одговоран пред државом.

Поред равноправности полова, савремену породицу карактерише и редукција некадашњих функција породице. Пре свега, економска функција се углавном своди на потрошачку функцију, јер чланови породице своју радну делатност углавном обављају изван породице. Поред економске мењају се и друге породичне функције. Део васпитних и образовних функција са породице прелази на специјализоване друштвене установе - јаслице, вртиће и школе. Исти је случај и са здравствено-заштитном функцијом, која са породице прелази на здравствене и заштитне установе.

Под утицајем индустријализације и урбанизације у савременој породици радикално се мења и начин живота људи. Човек савременог доба заокупљен личним постигнућем на професионалном, економском и друштвеном плану, постаје све отуђенији, изолованији, усамљенији и емотивно празнији. Као излаз из таквог стања он прибежиште тражи у породици, од које очекује разумевање, подршку, солидарност и емотивну топлину. Велики број људи то прибежиште и нађе у породици, али један део га не нађе, услед чега долази до дезинтеграције породице и породичног живота, што се манифестује кроз развод брака, ванбрачне облике сексуалног живота, насиље у породици, малолетничку деликвенцију и друге облике. Дакле, савремена кретања у друштву и породици двоструко делују на живот и односе у савременој породици. На једној страни они делују као силе које човека чвршће везују за породицу и породични живот, а на другој страни као силе које воде дезинтеграцији породице и породичног живота. Многи социолози, који виде само ову другу "тамнију

¹¹ Исто, стр. 110.

страну" савремене породице, склони су закључку да породица као установа постаје превазиђена и да постепено нестаје. Овакав закључак је једностран и неодржив, јер породица, и поред изазова са којима се суочава, остаје трајна установа која има фундаменталан значај за човека као појединца и друштво у целини. Она има незаменљиву улогу у примарној социјализацији човека и формирању његове личности, а исто тако пружа савременом човеку могућност да превазиђе своју отуђеност и духовну самоћу.